

ПРАВО ДАВНІХ АФІН

LAW OF ANCIENT ATHENS

Матвєєва Т.О., доцент,
доцент кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В афінському праві не склалися уявлення про права приватного власника, подібно до римських. Воно не знало чіткої відмінності між речами: майно ділилося на нерухоме (земля) та рухоме (гроші, раби, худоба). Серед речових прав були відомі власність і володіння, бо основною формою власності в Афінах спочатку виступала общинна власність – приватна власність вважалася похідною від державної. Так закріпилося уявлення, що приватна власність веде своє походження від державної, а державна існувала у формі приватної. Навіть остаточно затверджена з часів Солона приватна власність носила відбитки колишніх колективістських уявлень про спільність майна і вважалася наданою державою. Щороку архонти, вступаючи на посаду, оголошували про збереження за громадянами майна, що їм належало.

Володіння трактували як фактичне панування над майном з правом його використання, а право власності – як володіння з правом розпорядження. Власником нерухомих речей міг бути тільки афінський громадянин, а чужоземець – лише після одержання спеціального дозволу. Приватні власники обкладалися досить значними повинностями (літургіями, хорегіями) в інтересах суспільства, у разі надзвичайних обставин проводилися експропріації частини їх майна. Але афінське право охороняло приватну власність посиленнями заходами – навіть крадіжка каралася, як правило, смертною карою. Колективна власність панівного класу мала обмежене поширення, до неї належало майно храмів, державні маєтки, рудники та прибутки з яких утворювався військовий флот. Поруч із державними землями, які здавалися в оренду, існували суспільні землі місцевих територій – філі і демів.

Набути власності можна було первинним способом (коли річ раніше не була чияюсь власністю) або похідним способом – через публічні угоди. Широке поширення отримали грошові відносини, особливо лихварство, що дозволяло накопичувати великі статки.

Найбільш детально в праві Афін були розроблені зобов'язальні відносини.

Розрізняли зобов'язання із договорів і зобов'язання з делікту – спричинення шкоди, тобто вільні і примусові зобов'язання. Основою виникнення договорів вважалася угода сторін, що не вимагала особливої формальності. Найважливіші угоди укладалися у письмовій формі; залежно від характеру договору документ підписувався обома сторонами (договір купівлі-продажу) або однією зобов'язаною стороною (договір займу); з'явився інститут свідків. До реформи Солона невиконання договірних зобов'язань призводило до особистої відповідальності боржника – боргового рабства.

Виконання договору забезпечувалося завдатком, поручництвом третіх осіб і заставою (до реформ Солона договір займу забезпечувався і самозакладом боржника). Завдатком називалася сума, яку виплачувала одна сторона іншій на підтвердження укладеного договору; якщо від виконання договору відмовлявся покупець, він втрачав свій завдаток, а якщо продавець – повертав подвійну суму завдатку. В заставу боржник міг давати рухомі або нерухомі речі. Прибутки від рухомої речі кредитор присвоював собі як відсотки за позичене. За поручництва третя особа брала на себе відповідальність за своєчасну сплату боргу боржником. Особливе значення в історії Афін мала застава землі – іпотека, закладена земля залишалася у володінні і користуванні боржника, який тільки не мав права нею розпоряджатися. При невиконанні боржником зобов'язання закладена земля переходила до кредитора, який міг її продати.

Найбільш поширеним договором була купівля-продаж у формі простої угоди сторін. Предметом наймання були як рухомі речі (зокрема раби), так і нерухомі речі; метеки, які як іноземці не мали чи мали обмежене право купувати нерухомість, укладали окремі угоди. За несвоечасної сплати орендної плати недобросовісним наймачем власник через суд міг перервати право оренди. Договори особистого найму укладалися для надання різних кваліфікованих угод лікаря, будівельника тощо. Відомим в Афінах був договір товариства – торгового, релігійного, товариства музикантів, доходи та збитки товариства розподілялися між його учасниками.

Договір позики, зокрема у лихварів (трапезитів), відбувався під великі проценти – 20%. При невчасній сплаті відсотків практикувалося нарахування відсотків на відсотки. Якщо боржник не повертав взятє у позику майно у вказаний в договорі строк – кредитор самостійно міг задовольнити свої претензії за рахунок майна боржника (ніби судове рішення відбулося).

В Афінах існував договір зберігання речей – поклажа. За цим договором одна сторона віддавала іншій на безоплатне зберігання якусь річ без права користування нею. Поширеним був різновид цього договору – передавання на зберігання грошей банкірам (трапезитам), що повертали їх іншими монетами і сплачували відсотки власникам.

В афінському праві правопорушення, які завдавали шкоди особі чи майну – делікти, інколи спричинювали не кримінальні покарання, а штрафи на користь потерпілих. Штрафи нерідко вдвічі перевищували своїми розмірами шкоду. Громадянин, майну якого неправомірними діями сторонньої особи було завдано шкоди (пожежа, затоплення водою поля, потрава худоби посівів тощо), мав підставу для подання спеціального позову. Відповідальність передбачалася навіть з настанням шкоди з вини дитини (відповідав її батько) або раба, який міг бути переданий потерпілому у вигляді компенсації за заподіяний збиток.

Ключові слова: Афіни, Демократична рабовласницька республіка, Народне зібрання, гелієя.

In Athenian law there was no idea of the rights of the private owner, like the Roman. It did not know a clear distinction between things: property was divided into immovable (land) and movable (money, slaves, cattle). Among the property rights were known property and possession, because the main form of ownership in Athens was initially communal property – private property was considered derived from the state. Thus, the notion was established that private property originated from the state, and the state existed in the form of private. Even private property, finally approved since the time of Solon, bore the imprints of former collectivist notions of the common property and was considered granted by the state. Every year, the archons, taking office, announced the preservation of the citizens' property that belonged to them.

Possession was understood as the actual domination of property with the right to use it, and the right of ownership – as possession with the right of disposal. Only an Athenian citizen could own real estate, and a foreigner only after obtaining a special permit. Private owners were subject to significant duties (liturgies, choregias) in the interests of society, in case of emergency expropriation of part of their property. But Athenian law protected private property by intensified measures – even theft was punishable, usually by the death penalty. The collective property of the ruling class was of limited distribution, and included the property of temples, state estates, mines, and the profits from which the navy was formed. Along with the state lands that were leased, there were public lands of local territories – phil and demes.

It was possible to acquire property in the primary way (when the thing was not previously someone's property) or in a derivative way – through public agreements. Monetary relations became widespread, especially usury, which allowed the accumulation of large fortunes.

Obligatory relations were developed in the most detail in the law of Athens.

There was a distinction between contractual obligations and tort obligations – causing harm, ie free and coercive obligations. The basis for the emergence of agreements was considered to be the agreement of the parties, which did not require special formality. The most important agreements were concluded in writing; depending on the nature of the agreement, the document was signed by both parties (purchase agreement)

or by one obligated party (loan agreement); the institute of witnesses appeared. Prior to Solon's reform, non-fulfillment of contractual obligations entailed the debtor's personal responsibility – debt slavery.

Execution of the contract was secured by a deposit, surety of third parties and collateral (before Solons reforms, the loan agreement was also secured by the debtor's self-mortgage). The deposit was the amount paid by one party to the other to confirm the contract; if the buyer refused to perform the contract, he lost his deposit, and if the seller – returned double the amount of the deposit. The debtor could pledge movable or immovable property. The creditor appropriated the profits from the movable thing as interest on the loan. In the case of suretyship, a third party assumed responsibility for the timely payment of the debt by the debtor. Of particular importance in the history of Athens was the pledge of land – mortgages, mortgaged land remained in the possession and use of the debtor, who just had no right to dispose of it. If the debtor fails to fulfill the obligation, the mortgaged land passed to the creditor, who could sell it.

The most common of the contracts was the sale in the form of a simple agreement of the parties. The subject of employment were both movables (including slaves) and immovables; meteks, which, as foreigners did not have or had a limited right to buy real estate, entered into separate agreements. In case of late payment of rent by an unscrupulous tenant, the owner could terminate the right to rent through the court. Personal employment contracts were concluded to provide various qualified agreements between a doctor, a builder, etc. Famous in Athens was the contract of society – trade, religion, society of musicians, profits and losses of the society were distributed among its members.

The loan agreement, including from moneylenders (trapezoids), took place at high interest rates – 20%. In case of late payment of interest, accrual of interest on interest was practiced. If the debtor did not return the borrowed property within the period specified in the contract – the creditor could independently satisfy their claims at the expense of the debtor's property (as if a court decision had taken place).

In Athens, there was a contract for the storage of things – luggage. Under this agreement, one party gave the other for free storage of something without the right to use it. A common form of this agreement was the transfer of money for storage to bankers (trapezoids), who returned it in other coins and paid interest to the owners.

In Athenian law, offenses that caused harm to a person or property – torts, sometimes entailed not criminal penalties, but fines in favor of victims. Fines often doubled the amount of damage. A citizen whose property was damaged by illegal actions of a third party (fire, flooding of a field with water, eating of crops by cattle, etc.), had grounds to file a special lawsuit. Liability was provided even with the occurrence of damage through the fault of the child (their father was responsible) or a slave who could be transferred to the victim in the form of compensation for the damage caused.

Key words: Athens, Democratic slave-owning republic, National Assembly, helium.

Право приватної власності. В афінському праві не склалося уявлення про права приватного власника, подібно до римських. Воно не знало чіткої відмінності між речами: майно ділилося на нерухоме (земля) та рухоме (гроші, раби, худоба). Серед речових прав були відомі власність і володіння, бо основною формою власності в Афінах спочатку виступала общинна власність – приватна власність вважалася похідною від державної. Так закріпилося уявлення, що приватна власність веде своє походження від державної, а державна існувала у формі приватної. Навіть остаточно затверджена з часів Солона приватна власність носила відбитки колишніх колективістських уявлень про спільність майна і вважалася наданою державою. Щороку архонти, вступаючи на посаду, оголошували про збереження за громадянами майна, що їм належало.

Володіння трактували як фактичне панування над майном з правом його використання, а право власності – як володіння з правом розпорядження. Власником нерухомих речей міг бути тільки афінський громадянин, а чужоземець – лише після одержання спеціального дозволу. Приватні власники обкладалися досить значними повинностями (літургіями, хорегіями) в інтересах суспільства, у разі надзвичайних обставин проводилися експропріації частини їх майна. Але афінське право охороняло приватну власність посиленими заходами – навіть крадіжка каралася, як правило, смертною карою. Колективна власність панівного класу мала обмежене поширення, до неї належало майно храмів, державні маєтки, рудники та прибутки з яких утворювався військовий флот. Поруч із державними землями, які здавалися в оренду, існували суспільні землі місцевих територій – філі і демів.

Набути власності можна було первинним способом (коли річ раніше не була чиею власністю) або похідним способом – через публічні угоди. Широке поширення отримали грошові відносини, особливо лихварство, що дозволяло накопичувати великі статки.

Зобов'язальне право. Найбільш детально в праві Афін були розроблені зобов'язальні відносини.

Розрізняли зобов'язання із договорів і зобов'язання з делікту – спричинення шкоди, тобто вільні і примусові зобов'язання. Основною виникнення договорів вважалася угода сторін, що не вимагала особливої формальності. Найважливіші угоди уклалися у письмовій формі; залежно від характеру договору документ підписувався обома сторонами (договір купівлі-продажу) або однією

зобов'язаною стороною (договір займу); з'явився інститут свідків. До реформи Солона невиконання договірних зобов'язань приводило до особистої відповідальності боржника – боргового рабства.

Виконання договору забезпечувалося завдатком, поручництвом третіх осіб і заставою (до реформ Солона договір займу забезпечувався і самозакладом боржника). Завдатком називалася сума, яку виплачувала одна сторона іншій на підтвердження укладеного договору; якщо від виконання договору відмовлявся покупець, він втрачав свій завдаток, а якщо продавець – повертав подвійну суму завдатку. В заставу боржник міг давати рухомі або нерухомі речі. Прибутки від рухомої речі кредитор присвоював собі як відсотки за позичене. За поручництва третя особа брала на себе відповідальність за своєчасну сплату боргу боржником. Особливе значення в історії Афін мала застава землі – іпотека, закладена земля залишалася у володінні і користуванні боржника, який тільки не мав права нею розпоряджатися. При невиконанні боржником зобов'язання закладена земля переходила до кредитора, який міг її продати.

Найбільш поширеним договором була купівля-продаж у формі простої угоди сторін. Предметом наймання були як рухомі речі (зокрема раби), так і нерухомі речі; метеки, які як іноземці не мали чи мали обмежене право купувати нерухомість, уклали окремі угоди. За несвоечасної сплати орендної плати недобросовісним наймачем власник через суд міг перервати право оренди. Договори особистого найму уклалися для надання різних кваліфікованих угод лікаря, будівельника тощо. Відомим в Афінах був договір товариства – торгового, релігійного, товариства музикантів, доходи та збитки товариства розподілялися між його учасниками.

Договір позики, зокрема у лихварів (трапезитів), відбувався під великі проценти – 20%. При невчасній сплаті відсотків практикувалося нарахування відсотків на відсотки. Якщо боржник не повертав взяте у позику майно у вказаний в договорі строк – кредитор самостійно міг задовольнити свої претензії за рахунок майна боржника (ніби судові рішення відбулося).

В Афінах існував договір зберігання речей – поклажа. За цим договором одна сторона віддавала іншій на безоплатне зберігання якусь річ без права користування нею. Поширеним був різновид цього договору – передавання на зберігання грошей банкірам (трапезитам), що повертали їх іншими монетами і сплачували відсотки власникам.

В афінському праві правопорушення, які завдавали шкоди особі чи майну – делікти, інколи спричинювали не кримінальні покарання, а штрафи на користь потерпілих. Штрафи нерідко вдвічі перевищували своїми розмірами шкоду. Громадянин, майну якого неправомірними діями сторонньої особи було завдано шкоди (пожежа, затоплення водою поля, потрава худобою посівів тощо), мав підставу для подання спеціального позову. Відповідальність передбачалася навіть з настанням шкоди з вини дитини (відповідав її батько) або раба, який міг бути переданий потерпілому у вигляді компенсації за заподіяний збиток.

Шлюбно-сімейне право. Шлюб в Афінах вважався обов'язком. Безшлюбність не давала можливості зайняти деякі державні посади – архонта-базилевса, стратегів та інших. Розрізнялися дві форми укладання шлюбу: 1) простий договір нареченого з батьком або покровителем нареченої (купівля-продаж дружини); 2) укладання шлюбу перед посадовою особою або судом. Ця форма шлюбу застосовувалася при відсутності у батька синів-спадкоємців – у такому разі дівчина-спадкоємець виходила заміж за найближчого кровного родича, щоб земля та інше майно по спадку не потрапили до чужого роду, при видачі заміж дівчини, дочки особи, яка стала її батьком; при одруженні усиновленого. Наречений платив батькові дівчині гедну, батько робив нареченому подарунок. Згоди дівчини на шлюб не питали, придане нареченій давали не завжди. Шлюбний вік для чоловіків був встановлений з 18 років, тобто з досягненням дієздатності і прийняттям у члени дему; для жінок – з 14 років. Законним вважався тільки шлюб між повноправними афінськими громадянами.

Багатоженство не дозволялося. Після заміжжя дівчина переходила з-під опіки батька під опіку чоловіка, її становище в сім'ї було приниженим – дружина повністю підпорядковувалася волі чоловіка, виходила з дому тільки у супроводі рабинь, коло її інтересів обмежувалося домашніми справами. Для чоловіка допускалося співжиття з рабинями, гетерами (жінками легкої поведінки).

Розлучення для чоловіка було вільним, для жінки досить ускладненим. Чоловік міг розлучитися без жодних формальностей – відіславши колишню дружину батькам і, якщо була провина дружини, придане їй не поверталось. Дружина для розлучення мусила звертатися з письмовою скаргою до архонта-епоніма. Припинення шлюбу також наступало у зв'язку зі смертю одного з подружжя, внаслідок позбавлення громадянських прав (атімія).

Придане було власністю дружини, воно переходило у спадок її дітям, чоловік ним лише управляв.

Влада батька над дітьми до Солона практично нічим не обмежувалася – батько міг продати сина в рабство, публічно його зректися. За законом після народження дитини протягом п'яти днів батько вирішував, чи це його дитина. Діти зобов'язані були коритися батькові, він міг позбавити сина спадщини за непокору. Навіть дорослі діти за невиконання своїх обов'язків перед батьками притягалися до відповідальності, але з часом батьківська влада стала слабкішою.

Спадкове право. Спочатку афінське право знало спадкування тільки за законом. Реформи Солона встановили спадкування згідно з заповітом. Згідно із законом, спадкоємцями першої черги були сини, дочкам при виході заміж брати повинні були дати придане. Дочки могли отримати спадщину лише за відсутності сина вмерлого батька. Позашлюбні діти спадкоємцями не вважалися, за законом їм можна було виділити з батьківського майна по одній тисячі драхм.

За відсутності у спадкодавця дітей спадок отримували бокові родичі.

Заповіт вважався дійсним, якщо заповідач був дієздатною і правоздатною особою, при здоровому глузді і не складав заповіт під фізичним та психічним примусом. Заповідати мав право лише той, у кого не було законних дітей

чоловічої статі. Батько, за відсутності синів, заповідав сторонньому з тою умовою, щоб він одружився з його дочкою. Не могли заповідати усиновлені сини, жінки, неповнолітні; чиновники, що займали посади, пов'язані з фінансами держави, до затвердження їхніх службових звітів.

Заповіт укладався в усній або письмовій формі і в присутності свідків. [4, с. 153–154].

Кримінальне право. Кримінальне право Афін порівняно з цивільним правом було менш розвинутим. У ньому зберігалися інститути та уявлення первіснообщинного, родового ладу. Вбивство розглядалося як справа родичів убитого, а не держави. Вони могли домовитися з убивцею про матеріальну компенсацію за вбитого. При відсутності найближчих родичів вбивця платив десяти членам тієї братрії, до якої належав убитий. Родичі могли подати позов проти вбивці, але їхній позов мав характер приватного обвинувачення, а не обвинувачення, що стосувалося інтересів держави. Ініціатива порушення кримінальної справи належала потерпілому або його родичам, іноді будь-якому громадянину Афін. Вбивця міг уникнути покарання, добровільно вирушивши у вигнання. Однак у разі повернення він вважався таким, що стоїть поза законом і міг бути вбитий безкарно.

Афінське право розрізняло злочини, які порушували інтереси суспільства в цілому – антидержавні, проти порядку управління і проти особистих інтересів. Тому виникли два види карного обвинувачення – приватне звинувачення та публічне. До приватного звинувачення належали досить серйозні правопорушення – вбивство, підпал, пограбування, отруєння, згвалтування тощо. У приватному процесі винний переважно відшкодував потерпілій стороні матеріальним способом, а у публічному – ніс покарання аж до смертної кари включно. В обох випадках обвинувачення порушувалося і підтримувалося потерпілим. Однак у першому випадку обвинувач вимагав відшкодування збитків або штрафу, і лише при другому справа йшла власне про покарання винного.

Довгий час під злочином розуміли будь-яку дію, яка викликала негативні наслідки. Допускали самосуд: на місці злочину можна було вбити нічного злодія. Вже Драконт у своїх законах розрізняє навмисне і ненавмисне вбивство.

Найтяжчими вважалися державні злочини: зрада, спроба повалити існуючий лад, видача державної таємниці, внесення протизаконних пропозицій у Народне зібрання, обман народу, образа богів. Іноді поняття «зрада» і «обман народу» ототожнювалися, якщо виражалися в «нечесній» поведінці оратора на Народному зібранні; помилковий донос у справах про політичні злочини давав підставу притягнути донощика до суду за обвинуваченням у сикофантії. Образа богів, крадіжка майна з храму, блюзнірство (богохульство) вважалися державними злочинами, тому що релігія в Афінах мала державний характер. За них карали смертною карою або вигнанням за межі держави з конфіскацією майна. До злочинів проти порядку управління належали зловживання владою, несумлінне виконання службових обов'язків, підробка грошових знаків. За це належала смертна кара з конфіскацією майна й виконання тіла злочинця за межі країни або позбавлення громадянських прав (атімія) злочинця і його родини.

Злочинами проти особи, крім убивства, вважалися тілесні пошкодження, лайка, наклеп, образа. Навмисне нанесення ран каралося вигнанням за межі держави і конфіскацією майна.

За майнові злочини мали крадіжку, підпал тощо. Покарання за крадіжку залежало від того, чи був злодій захоплений на місці крадіжки, чи ні. Якщо злодій був в'язаний на місці злочину, його можна було піддати ув'язненню, а нічного злодія в цьому випадку – навіть убити. Якщо ж злодієві вдавалося сховатися й обвинувачення пред'являлося через деякий час після крадіжки – злочин

міг дати підставу для публічного обвинувачення, але лише тоді, коли крадіжка була здійснена на базарі або іншому громадському місці. В інших випадках пред'являвся приватний позов, що загрожував винному штрафом в розмірі не більше подвійної вартості вкраденої речі. Кваліфікованою не вважалася крадіжка з храму, предметів культу тощо; за неї передбачалася смертна кара.

Покарання залежало від об'єкту посягання. За тяжкі злочини (зрада, блязнірство, навмисне вбивство) загрожувала смертна кара – винних скидали у провалля, застосовували отруту, пропонуючи злочинцю на вибір ще й меч або вірвовку; рабів вішали, вбивали, закидаючи камінням, розпинали на хресті. Продажцем у рабство каралися професійні розбійники і грабіжники, за неодноразово скоєні крадіжки також продавали в рабство.

У разі скоєння злочинів проти особи відшкодовувалися збитки та сплачувався штраф (у подвійному розмірі від збитку). Тілесні покарання застосовувалися тільки до рабів, відповідальність яких була суворішою, ніж у вільних: найчастіше – побиття батогами, також до рабів і чужинців застосовувалося відрубання рук і ніг, кастрація.

Позбавлення свободи застосовувалося тільки як захід з метою попередження втечі.

Звичайними покараннями вільних були штрафи й конфіскації, що виступали як основним, так і додатковим покаранням. Широко застосовувалося як покарання безчестя – атімія передбачала позбавлення політичних та громадянських прав пожиттєво чи на певний час, супроводжувалася конфіскацією майна. У випадку повного позбавлення прав засуджений не мав права брати участь у Народному зібранні, займати державні посади, звертатися із скаргою до суду, відвідувати театри, свята. Передбачалося тимчасове (остракізм) вигнання за межі держави. За наклеп у скоєні державного злочину донощик (сикофант) засуджувався до смертної кари. Покарання для рабів і вільних були неоднакові. У тих випадках, коли вільний звільнявся від тяжкої кари, сплативши невеликий штраф – раб зазнавав тілесного покарання.

Судовий процес. Почати судові справи могли тільки повноправні афінські громадяни чоловічої статі. Інтереси жінки і неповнолітнього в суді представляв глава сім'ї, метека – його покровитель (простат), раба – його володар. Процес починався після подання заяви потерпілого або його законного представника – кіріуса.

В Афінах розрізняли два види судових справ і відповідно два види процесу: публічний і приватний. Процес публічний починався з ініціативи державних органів або по заяві будь-якого повноправного громадянина незалежно від того, були порушені його особисті інтереси чи ні. Позивач у публічному процесі повинен був під загрозою штрафу в 1000 драхм довести справу до кінця. Ніякої матеріальної користі у разі виграшу він не отримував. Виняток складали справи про порушення фінансових прав держави, про незаконне користування державним майном, про несумлінну опіку. У цих випадках скаржник отримував частину майна, яке конфіскувалося, або частину накладеного на винного штрафу. Це призвело до появи професійних донощиків – сикофантів, які викривали зловживання різного роду, іноді не зупиняючись перед сумнівними обвинуваченнями. У разі програшу справи позивач підлягав штрафу в розмірі 1000 драхм, якщо при винесенні рішення на його користь голосувало менше однієї п'ятої частини числа суддів. Ініціатори публічного процесу судові мито не платили.

Процес приватний починався по заяві потерпілої сторони або будь-якого повноправного громадянина незалежно від того, були порушені його особисті інтереси чи ні. Виклик відповідача в суд здійснювався не органами держави, а самим обвинувачем, який перед свідками закликав обвинуваченого або відповідача з'явитися в призначений день і годину до суду – точніше, до тієї посадової

особи, яка давала напрям справі. При нез'явленні обвинуваченого справа слухалася заочно.

Посадова особа, що отримала скаргу, спочатку проводила розслідування справи – анакрісіс. У процесі розслідування обвинуваченому належало право представити свої письмові заперечення проти розгляду справи в суді по суті. Так, відповідач міг послатися на те, що його справа вже розглядалася в суді раніше, що претензія позивача погашена давністю або, що справа почата не в тому порядку, в якому слід було її розглядати; або не у тієї посадової особи, у якій належало. Якщо протест визнавався ґрунтовним – справа припинялася [5, с. 60–62].

Якщо ж заперечень з боку відповідача не було, суддя переходив до розслідування справи по суті. Сторони представляли свої докази: власне зізнання, письмові документи, показання свідків. Свідками могли виступати не тільки вільні, а й раби, але їхні свідчення приймалися під час здійснення тортур (биття бичами, залиття носа оцтом, підвищення на сходах). Жінки і діти свідчити не мали права. Після закінчення попереднього слідства всі докази бралися в особливі мідні або глиняні посудини (ехіни), які опечатували, після цього не можна вже було представляти нових доказів. Під час розгляду справи в суді можна було посилатися тільки на докази, укладені в ехіни. Судове засідання закінчувалося таємним голосуванням суддів без попередньої наради. Голосували білими і чорними камінцями. При рівності голосів, яка могла вийти, якщо суддя стримувався від голосування (клав обидва камінчики в одну й ту ж посудину) – відповідач вважався виправданим. Унаслідок того, що не у всіх справах законом передбачалися конкретні покарання, після виголошення звинувачувального вироку могло відбуватися голосування стосовно міри покарання. Свої пропозиції судді могли робити як відповідач, так і позивач.

Оскаржити судовий вирок (апеляція) можна було подавши скаргу до Гелієї, її рішення були остаточними. Але, хоча до Гелієї можна було скаржитися навіть на рішення Народних зборів, що самі з приводу деяких тяжких злочинів здійснювали судові функції – домогтися перегляду вироку Гелієї можна було. У тому випадку, якщо більше половини свідків свідчили про помилку в ході судового розслідування або якщо виявлялося, що засуджений не був викликаний на суд чи не міг з'явитися на судове засідання з поважної причини – починався перегляд справи в новому судовому процесі.

У приватному процесі суддя призначав засудженому до штрафу термін для виконання вироку. Позивач у випадку його порушення міг захопити майно боржника, а якщо зустрічав при цьому опір – починав новий процес про виконання рішення, в результаті якого боржник сплачував на користь держави ще й штраф, рівний сумі позову.

Позивач, програвши справу в приватному процесі, сплачував штраф у 1000 драхм, якщо при голосуванні в суді на його користь було подано менше 1/5 голосів суддів. Позивач також сплачував судові мито. В деяких випадках громадянин у приватному процесі міг мати матеріальну вигоду, якщо скаржився на порушення фінансових інтересів держави – несплата податків, мита з боку будь-якої приватної або посадової особи.

Таким чином, можна зробити висновок, що найдавнішим джерелом права в Афінах був звичай. У 621 р. до н.е. з'явилося писане право у вигляді Законів Драконта, за якими скасовувалася кровна помста, вводилися нові правила судочинства. Закріплювалися право приватної власності та відповідальності за його порушення.

Закони Драконта стали великою перемогою демосу, оскільки обмежували свавілля родової аристократії під час тлумачення юридичних правил, які до цього ніде не були зафіксовані.

На початку VI ст. до н.е. Солон провів досить велику законодавчу роботу, внаслідок чого у V–IV ст. до н.е. закони стали в Афінах головним джерелом права.

Підсумовуючи все сказане вище, стверджуємо: Афіньське право власності не знало чіткої різниці між речами. Однак при цьому був відомий поділ майна на рухоме (земля, раби, скот) та нерухоме (гроші, дорогоцінності). Серед речових прав були відомі володіння та власність, причому приватна власність вважалася похідною від державної.

Зобов'язальні відносини виникали або з договору, або з факту спричинення шкоди. Договори уклалися частіше за все у письмовій формі, яка при цьому не була обов'язковою. Показово, що афіньському праву на початкових стадіях його розвитку формалізм не був притаманний засобами забезпечення договорів виступали завдаток, заклад і поручництво. Найбільшого поширення набули договори купівлі-продажу, займу, зберігання речей, найму, підряду тощо.

Вступ до шлюбу в Афінах вважався обов'язковим, однак безшлюбність не була причиною покарань. Шлюбний вік для чоловіків дорівнював 18 років, для жінок – 14 років. Шлюб являв собою договір, що укладався главою сім'ї. Розлучення для чоловіків було вільним, а для жінок, які займали в сім'ї підпорядковане становище – значно ускладненим.

Афіньському кримінальному праву були відомі злочини державні, сімейні, майнові та проти особи. Розрізнялися умисні та необережні злочини (зокрема, вбивства). Відомим було поняття самооборони. Проводилася різниця між підбурювачем і виконавцем злочину. Серед покарань були

відомі смертна кара, продаж у рабство, штраф, конфіскація тощо. Покарання для рабів і вільних було різним.

Виконання вироку належало до завдань колегії одинадцяти, яка здійснювала смертну кару та тілесні покарання.

Так, смертна кара передбачалася не тільки за святотатство чи навмисне вбивство (ненавмисне вбивство каралося вигнанням із полісу) але й за крадіжку овочів, плодів, предметів вжитку і навіть небажання працювати і лінощі. Але такий пережиток родового устрою, як кровна помста, був заборонений. Після смертної кари йшли тілесні покарання, штрафи, безчестя. Було встановлено різницю між випадковим та навмисним убивством. Справи про навмисне вбивство розглядалися в ареопазі, випадковим вбивством займалася колегія ефетів, яка вважала, що винний міг уникнути покарання, якби згодився піти у вигнання або відкупитись у рідних убитого.

Хоч афіньська державно-правова система була демократією тільки для обмеження значення її досвіду є неминущим. На тлі деспотичних і меншості вільних (на метеків та рабів вона не поширювалася), але й у рамках цього історичного олігархічних режимів, що домінували тоді в більшій частині світу, Афіни створили такий правовий порядок, що розкрив творчі можливості суспільства і людини, у небачено короткий історичний термін створили блискучу культуру, у тому числі й політичну, що стало школою демократії для майбутніх поколінь. З огляду на зроблений висновок, автор статті вважає необхідною її публікацію як носія досить актуальної на сьогодні теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов. Под общ. ред. проф. Крашенинниковой Н.А. и проф. Жидкова О.А. – Москва : Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1998. – С. 27–29.
2. Історія держави і права зарубіжних країн. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. За ред. проф. Маймескупова Л.М. Харків : «Право». 2011. С.152–153.
3. А. Дж. Тойнби. Исследование истории. Что я пытался сделать. – В сб. Современная буржуазная философия истории. Москва, 1965. С. 188–189.
4. Тищик Б.И. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. у 2-х т., Т.1 Історія держави і права країн Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції. Львів, Видавництво «СПЛОМ», 1999. С. 153–154.
5. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. – Москва : Юрист, 1996. С. 60–62.